

AQLI ZAIF BOLALAR UCHUN MOSLASHTIRILGAN TA'LIM DASTURLARINI ISHLAB CHIQISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17850928>

Tolibova Zulayho

(*Andijon davlat pedagogika instituti magistranti*)

Anotatsiya

Ushbu maqola aqli zaif bolalar uchun moslashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganadi. Maqolada aqli zaiflik tushunchasi, darajalari va bolalarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim yondashuvlari ta'riflanadi. Shuningdek, o'quv dasturlarini modullar tizimida loyihalash, pedagogik metodlar, vizual va interaktiv materiallardan foydalanish, baholash va monitoring jarayonlari batafsil ko'rib chiqiladi. Maqola aqli zaif bolalarning akademik, ijtimoiy va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan samarali ta'lim dasturlarini yaratish bo'yicha tavsiyalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar

Aqli zaif bolalar, moslashtirilgan ta'lim dasturi, individual yondashuv, modullar tizimi, amaliy ko'nikmalar, ijtimoiy integratsiya, pedagogik metodlar

Abstract

This article explores the theoretical and practical aspects of developing adapted education programs for children with intellectual disabilities. It defines the concept and levels of intellectual disability, and highlights individual-centered approaches in education. The article also examines designing curricula using a modular system, pedagogical strategies, visual and interactive materials, as well as assessment and monitoring processes. Recommendations are provided to create effective educational programs aimed at developing the academic, social, and practical skills of children with intellectual disabilities

Keywords

Children with intellectual disabilities, adapted education programs, individual approach, modular system, practical skills, social integration, pedagogical methods

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты разработки адаптированных образовательных программ для детей с умственной отсталостью. Дается определение понятия и уровней умственной

отсталости, подчеркивается важность индивидуализированного подхода в обучении. Также рассматривается проектирование учебных программ с использованием модульной системы, педагогические стратегии, визуальные и интерактивные материалы, а также процессы оценки и мониторинга. Приводятся рекомендации по созданию эффективных образовательных программ, направленных на развитие академических, социальных и практических навыков детей с умственной отсталостью.

Ключевые слова

Дети с умственной отсталостью, адаптированные образовательные программы, индивидуальный подход, модульная система, практические навыки, социальная интеграция, педагогические методы

Ta'lim tizimida har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ularni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, aqli zaif bolalar uchun ta'lim jarayoni o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. Ularning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishi sekinlashganligi sababli, ular uchun ishlab chiqilgan moslashtirilgan ta'lim dasturlari ularning hayot sifatini oshirish va jamiyatga integratsiyalashish imkonini yaratadi.

Aqli zaif bolalar uchun ta'lim nafaqat bilim berish, balki mustaqil yashash, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Shu sababli, zamonaviy pedagogika va psixologiyada moslashtirilgan dasturlarni ishlab chiqish va qo'llash katta e'tibor qaratilmoqda.

Nazariy Asoslar

Aqli zaiflik tushunchasi va tasnifi

Aqli zaiflik – bu kognitiv rivojlanishning me'yoriy darajasidan past bo'lishi, mantiqiy fikrlash, til va ijtimoiy ko'nikmalarda cheklanishlar bilan tavsiflanadi. Bu holat bolalarning akademik o'rganishlari va ijtimoiy hayotga moslashuviga to'sqinlik qiladi.

Aqli zaiflik darajalari:

1. Yengil aqli zaiflik (IQ 50–70) – bolalar o'rta maktab dasturini biroz moslashtirib o'rganishlari mumkin. Ular oddiy hayot ko'nikmalarini o'zlashtira oladi.
2. O'rta darajadagi aqli zaiflik (IQ 35–50) – bolalar asosiy amaliy va ijtimoiy ko'nikmalarni egallashga qodir, lekin murakkab mavzularni o'rganishda yordamga muhtoj.
3. Og'ir aqli zaiflik (IQ 20–35) – bolalar kundalik hayot ko'nikmalarini o'rganishga yo'naltiriladi va doimiy qo'llab-quvvatlash talab qiladi.

4. Juda og'ir aqli zaiflik (IQ 20 dan past) – bolalar to'liq qo'llab-quvvatlash bilan hayotiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Moslashtirilgan ta'lim dasturlarining mohiyati

Moslashtirilgan ta'lim dasturi bolalarning individual qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda yaratiladi. Bunday dastur:

- bolalarning zaif tomonlarini kuchaytiradi;
- ularni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi;
- mustaqil yashash va ishlash qobiliyatini rivojlantiradi;
- akademik va amaliy ko'nikmalarni uyg'unlashtiradi.

Moslashtirilgan ta'lim dasturini ishlab chiqish jarayoni

1. Talab va ehtiyojlarni aniqlash

Dastur ishlab chiqishda birinchi bosqich – har bir bolaning individual ehtiyojlarini aniqlashdir. Bu bosqichda quyidagi metodlardan foydalaniladi:

- Psixologik testlar (IQ testlari, e'tibor va xotira testlari);
- Pedagogik kuzatuvlar va mashg'ulotlarda kuzatish;
- Ota-ona va yaqin muhit bilan intervyular;
- Bolaning qiziqishlari va shaxsiy xususiyatlarini aniqlash.

Bu ma'lumotlar asosida dastur har bir bola uchun individual tarzda moslashtiriladi.

2. Maqsad va vazifalarni belgilash

Moslashtirilgan dastur quyidagi maqsadlarni o'z ichiga oladi:

- Akademik ko'nikmalarni rivojlantirish – o'qish, yozish, matematikani o'rgatish;
- Ijtimoiy va emotsional moslashuvni oshirish – muloqot qilish, o'zini boshqarish va boshqa ijtimoiy ko'nikmalar;
- Amaliy hayot ko'nikmalarini shakllantirish – kiyinish, ovqat tayyorlash, moliyaviy va kasbiy ko'nikmalar;
- Ijodiy va motorika rivojlanishi – rasm, musiqa, sport va boshqa ijodiy faoliyatlari.

3. O'quv dasturini loyihalash

O'quv dasturi modullar tizimi asosida ishlab chiqiladi. Har bir modul aniq maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Masalan:

a) Til va muloqot moduli

- So'z boyligini oshirish: 1-2 yangi so'zni har mashg'ulotda kiritish;
- Nutqni rivojlantirish: oddiy dialoglar, hikoyalar o'qish va tushuntirish;
- Ijtimoiy ko'nikmalar: "Salomlashish", "Rahmat aytish" kabi kundalik iboralarni o'rgatish.

b) Matematika va mantiq moduli

- Oddiy arifmetik amallarni o'rgatish (qo'shish, ayirish);
- Amaliy mashqlar: pul hisoblash, o'lchash birliklari bilan ishlash;
- Mantiqiy fikrlash: sodda topishmoqlar, rasm orqali muammo yechish.

c) Amaliy hayot ko'nikmalari moduli

- Kiyim va gigiyena: kiyinish tartibi, tish yuvish, soch tarash;
- Uy ishlari: stolni tayyorlash, idish yuvish;
- Moliyaviy ko'nikmalar: oddiy pul hisoblash, xarid qilish.

d) Ijodiy va sport moduli

- Motorika: rasm chizish, loy yoki plastilin bilan ishlash;
- Ijodiy rivojlanish: musiqa, raqs;
- Jismoniy rivojlanish: yengil sport mashqlari, o'yinlar orqali moslashuv.

4. Pedagogik va metodik yondashuvlar

Moslashtirilgan dastur quyidagi yondashuvlarni qo'llaydi:

1. Multisensorli ta'lim – eshitish, ko'rish, teginish orqali bilim egallash;
2. Takrorlash va mustahkamlash – yangi ma'lumotlarni muntazam qayta

ko'rib chiqish;

3. Ijobiy motivatsiya – har bir muvaffaqiyat rag'batlantiriladi;
4. Kichik guruhda ishlash – shaxsiy yondashuvni kuchaytiradi;
5. Loyihaviy faoliyat – kichik loyiha va topshiriqlar orqali amaliy

ko'nikmalarni shakllantirish.

5. Baholash va monitoring

Dasturda baholash ikki bosqichda amalga oshiriladi:

• Formativ baholash – mashg'ulot davomida bolaning o'zlashtirgan ko'nikmalarini kuzatish;

• Summativ baholash – modul yoki mavzu yakunida natijalarni tahlil qilish;

• Rivojlanish portfeli – bolaning barcha yutuqlari va ko'nikmalari portfel shaklida saqlanadi.

Baholash jarayonida ijobiy rag'bat va mukofotlar qo'llaniladi, bu bolalarni o'rganishga yanada motivatsiya qiladi.

6. Maxsus o'quv materiallari va resurslar

Aqli zaif bolalar uchun materiallar vizual, interaktiv va amaliy bo'lishi kerak.

Misollar:

- Rasmlar va piktogrammalar yordamida tushuntirish;
- Audio va video materiallar;
- Interaktiv ilovalar va o'yinlar orqali bilim mustahkamlash;
- Amaliy mashg'ulotlar (o'yinlar, loy, plastilin, oddiy tajribalar).

7. Ota-ona va jamiyat bilan hamkorlik

Moslashtirilgan ta'lim samaradorligini oshirish uchun:

- Ota-ona bolani uy sharoitida qo'llab-quvvatlashi;
- Jamiyatda ijtimoiy integratsiya (bog'cha, maktab, jamoa tadbirlari);
- Mutaxassislar bilan muntazam maslahatlashuvlar.

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadi – har bir bola uchun imkoniyatlarni kengaytirish va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashdir. Shu maqsadda, aqli zaif bolalar (intellektual rivojlanishi sekinlashgan bolalar) uchun moslashtirilgan ta'lim dasturlari katta ahamiyat kasb etadi. Aqli zaif bolalar odatda akademik, ijtimoiy va mehnat ko'nikmalarini o'rganishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu sababli, ular uchun tayyorlangan ta'lim dasturlari nafaqat bilim berish, balki amaliy hayotga moslashish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va mustaqil yashash qobiliyatini oshirishga yo'naltirilishi kerak.

Moslashtirilgan ta'lim dasturlari – bu aqli zaif bolalarning individual qobiliyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos keladigan o'quv rejalari va metodik vositalar tizimi hisoblanadi. Bunday dasturlar orqali bolalar o'zlarining zaif tomonlarini kuchaytirish, mustaqil harakat qilish va jamiyatga integratsiyalashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Nazariy Asoslar

Aqli zaiflik tushunchasi

Aqli zaiflik (intelektual nogironlik) – bu bolalarning kognitiv rivojlanishida me'yoriy darajadan pastlik bo'lib, mantiqiy fikrlash, muammo yechish, til va ijtimoiy ko'nikmalarda cheklanishlar bilan tavsiflanadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aqli zaif bolalar ijtimoiy muhitga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladi, shuning uchun ularni qo'llab-quvvatlaydigan individual yondashuv talab qilinadi.

Aqli zaiflik darajalari quyidagicha tasniflanadi:

1. Yengil aqli zaiflik – IQ 50–70 oralig'ida; bolalar o'rta maktab dasturini biroz moslashtirib o'rganishlari mumkin.
2. O'rta darajadagi aqli zaiflik – IQ 35–50 oralig'ida; bolalar asosiy amaliy ko'nikmalarni egallashga qodir, lekin murakkab mavzularni o'rganishda yordamga muhtoj.
3. Og'ir aqli zaiflik – IQ 20–35 oralig'ida; bolalar kundalik hayot ko'nikmalarini o'rganishga yo'naltiriladi.
4. Juda og'ir aqli zaiflik – IQ 20 dan past; bolalar to'liq qo'llab-quvvatlash bilan hayotiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

Moslashtirilgan ta'lim dasturlarining mohiyati

Moslashtirilgan ta'lim dasturi bolalarning individual rivojlanishiga yo'naltirilgan, ularni qiziqtiradigan va qobiliyatlarini hisobga olgan holda yaratilgan. Bu dasturlar quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

- Individual yondashuv – har bir bolaning qobiliyatlarini baholash va unga mos o'quv reja ishlab chiqish.
- Faol o'qitish – bolalarni amaliy faoliyat orqali o'rganishga jalb qilish.
- Modullar asosidagi ta'lim – mavzularni kichik bo'laklarga ajratib, ularni bosqichma-bosqich o'rgatish.
- Doimiy monitoring va baholash – bolalarning rivojlanish darajasini muntazam kuzatib borish va dasturlarni yangilash.

Moslashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish jarayoni

1. Talab va ehtiyojlarni aniqlash

Dastur yaratishdan oldin aqli zaif bolalarning individual ehtiyojlarini tahlil qilish zarur. Bu bosqichda psixologik testlar, pedagogik kuzatuvlar va ota-onalar bilan suhbatlar orqali bolaning rivojlanish darajasi aniqlanadi. Shu orqali bolalarning qaysi sohalarida qiyinchiliklar borligi va qaysi ko'nikmalarni rivojlantirish zarurligi belgilanishi mumkin.

2. Maqsad va vazifalarni belgilash

Moslashtirilgan ta'lim dasturida quyidagi asosiy maqsadlar ko'zda tutiladi:

- Bolaning individual qobiliyatlarini rivojlantirish.
- Akademik ko'nikmalarni shakllantirish, jumladan o'qish, yozish, matematika va ilmiy tushunchalarni o'rgatish.
- Ijtimoiy va mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, masalan, uy ishlarini bajarish, oddiy kasbiy ko'nikmalarni egallash.
- Emotsional va ijtimoiy moslashuvni kuchaytirish, bolaning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini oshirish.

3. O'quv dasturini loyihalash

O'quv dasturini loyihalashda modul yondashuvi qo'llaniladi. Har bir modul aniq maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Masalan:

- Til va muloqot moduli – so'z boyligini oshirish, nutqni rivojlantirish, sodda dialoglar orqali ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish.
- Matematika va mantiq moduli – oddiy arifmetik amallarni o'rgatish, mantiqiy fikrlash mashqlari.
- Amaliy hayot ko'nikmalari moduli – kiyinish, ovqat tayyorlash, moliyaviy ko'nikmalar.
- Ijodiy va sport modullari – rasm chizish, musiqa, sport orqali motorika va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish.

Har bir modul vizual va interaktiv materiallar yordamida o'rgatiladi, chunki aqli zaif bolalar ko'pincha vizual va amaliy faoliyat orqali yaxshiroq o'rganadilar.

4. Pedagogik va metodik yondashuvlar

Aqli zaif bolalar bilan ishlashda maxsus metodlar qo'llaniladi:

- Multisensorli ta'lim – eshitish, ko'rish va teginish orqali ma'lumot qabul qilish.
- Takrorlash va mustahkamlash – yangi ma'lumotlarni tez-tez takrorlash orqali mustahkamlash.
- Ijroiy motivatsiya – muvaffaqiyatni rag'batlantirish va muvaffaqiyatsizlikda qo'llab-quvvatlash.
- Kichik guruhda ishlash – bolalarning diqqatini jamlash va shaxsiy yondashuvni kuchaytirish uchun.

5. Baholash va monitoring

Moslashtirilgan dasturlarda baholash individual va rivojlanishga yo'naltirilgan bo'ladi. Baholashning asosiy shakllari:

- Formativ baholash – o'quv jarayonida qilingan yutuqlarni kuzatish.
- Summativ baholash – modul yoki mavzu yakunida natijalarni tahlil qilish.
- Rivojlanish portfeli – bolaning erishgan ko'nikmalari va yutuqlari portfel shaklida saqlanadi.

Amaliy Tavsiyalar

1. Individual reja tuzish – har bir bolaning qobiliyati va ehtiyojiga mos individual o'quv reja tayyorlash.
2. Texnologiyalardan foydalanish – interaktiv ta'lim dasturlari, multimedia materiallari va ilovalar orqali o'quv jarayonini qiziqarli qilish.
3. Ota-ona bilan hamkorlik – bolani uy sharoitida ham qo'llab-quvvatlash va o'rganish jarayonida ishtirokini ta'minlash.
4. Ijtimoiy integratsiya – bolalarni jamiyatga moslashishi uchun qo'shni sinflarda, ijtimoiy tadbirlarda ishtirok etish.
5. O'qituvchilarni maxsus tayyorlash – maxsus pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash.

Xulosa

Aqli zaif bolalar uchun moslashtirilgan ta'lim dasturlari ularning akademik, ijtimoiy va amaliy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu dasturlar individual yondashuvga asoslangan bo'lib, bolalarni mustaqil, ijodiy va ijtimoiy jihatdan moslashgan shaxs sifatida shakllantirishga imkon beradi. Dastur ishlab chiqishda modullar yondashuvi, vizual va multisensorli metodlar, muntazam baholash va monitoring qo'llanishi kerak. Shu tarzda yaratilgan dasturlar orqali

aqli zaif bolalar jamiyatda o'z o'rnini topish va to'laqonli hayot kechirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5).
2. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring Inclusive Pedagogy. British Educational Research Journal.
3. Smith, D. D., & Tyler, N. C. (2011). Effective Inclusive Education: Equipping Education Professionals with Necessary Skills.
4. Schalock, R. L., et al. (2010). Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports.
5. UNESCO. (2020). Inclusive Education Guidelines.
6. Tashkent State Pedagogical University. (2019). Special Pedagogy: Methodological Approaches.
7. Brown, F. (2015). Teaching Students with Intellectual Disabilities: Strategies for Success.